

ilabiyat tetkikleri dergisi

ISSN: 2458-7508

journal of ilabiyat researches

e-ISSN: 2602-3946

ilted, Aralık / December 2018/2, 50: 295-319

Memlükler Döneminde İlmî Hayatta Bir Kadın: Meryem el-Ezraiyye

A Woman Scholar in Mamluk's Intellectual Life: Maryam al-Adhra'iyah

Mehmet Fatih YALÇIN

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslam Tarihi Anabilim Dalı

Dr. Lecturer, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Studies,
Department of Islamic History, Bilecik / Turkey
mfyalcin@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3685-2988

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Ağustos / August 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Ekim / October 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.454677

Atıf / Citation: Yalçın, M. Fatih. "Memlükler Döneminde İlmî Hayatta Bir Kadın: Meryem el-Ezraiyye / A Woman Scholar in Mamluk's Intellectual Life: Maryam al-Adhra'iyah". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches* 50 (Aralık / December 2018/2): 295-319. doi: 10.29288/ilted.454677

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İslâm tarihinde kadınların ilmi hayatta etkin rol üstlendikleri devirlerin başında Memlükler dönemi gelmektedir. Söz konusu dönemde toplumda seçkin kadınlardan bazıları vakıflar kurarak eğitim kurumlarını desteklemişler ve bazıları da ilmi faaliyetler içerisinde yer almışlardır. Eğitim kurumu yaptıran kadınların genellikle yönetici sınıftan, ilmi faaliyetlerde bulunanların ise genellikle ilmiye sınıfına mensup ailelerden olduğu görülmektedir. Özellikle IX. (XV.) yüzyıl Memlük tarihçilerinin ilimle ilgilenen kadınları kayıt altına aldıklarını söylemek gerekmektedir. Şüphesiz bu durumun ortaya çıkmasında onların hocaları arasında kadınların çok sayıda olması da etkili olmuştur. Bu dönemde ilmi faaliyetleriyle öne çıkan ve aynı zamanda tarihçi öğrencileri sayesinde hakkında bilgi sahibi olunan kadınlardan biri, Meryem el-Ezraiyye'dir. VIII. (XIV.) yüzyılda yaşayan ve Hanefî mezhebine mensup Meryem'in, ilmiye sınıfına mensup ailelerde genellikle görüldüğü gibi çok küçük yaşlardan itibaren ilim meclislerine katılımı sağlanmıştır. Dönemin meşhur hocalarından muhtelif alanlara dair dersler alsa da hadis ilmine yoğunlaşmıştır. Makalede, öncelikle Meryem'in aile çevresi ele alınacaktır. Daha sonra tahsil hayatı ve öğrencileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *İslam Tarihi, Memlükler, İlim, Kadın, Meryem el-Ezraiyye.*

Abstract

The Mamluk period is considered as the first era in which influential role was being played by women in intellectual life other than all other periods in Islamic history. In this period, some of the elite women in the society has supported the educational institutions by establishing foundations while some of them were involved in intellectual activities. It can be seen that those who had established educational institutions were mostly from the administrative class, and those who were in the intellectual activities usually came from the scholarly backgrounds. Especially, it needs to be said that 9th (15th) century Mamluk historians recorded women who were involved in scholarship. Clearly, existence of a large number of women among their teachers also played effective role for the emergence of this situation. Maryam al-Adhra'iyyah is one of the woman scholars, who was prominent in her intellectual activity and known by her historian students. Maryam lived in 8th (14th) century and she was connected to the Hanafi School, as often the case in scholarly family in that period, her participation of the intellectual activity had started from very young ages. In addition to the fact that she received education from famous teachers in various fields in that period, she concentrated herself in Hadith studies. In this paper, firstly we try to highlight Maryam's family background, then her intellectual life and her students will be examined.

Keywords: *Islamic History, Mamluks, Science, Woman, Maryam al-Adhra'iyyah.*

Extended Summary

Prophet Muhammad has recommended not only Muslim men as well as Muslim women to pursue knowledge. Indeed, one of the prophet Muhammad's beloved wives, Aisha acted accordingly and appeared as one of the leading learned women and became an example to women for centuries. Although, as it was seen that there were some women intellectuals existed after the prophet Muhammad, it is hard to say that this interest is sufficient enough according to information transferred by the sources. However, it is observed that the situation has changed in a great deal when it comes to Mamluk period. During this period, it attracts our attention that women not only established institutions which support scholarly activities also their participation of the activities was significantly different from the previous periods, too. As a result of this, historians of the period compared to the earlier centuries, reserved relatively more space for women.

It can be seen that women played a significant role in intellectual life and specially were interested in science of hadith literature in the Mamluk period, when a large number of female scholars have been educated. As a result of this, the famous scholars of the period, such as Dhababi, Tajuddin as-Subki, Takiyuddin al-Fasi, Ibn Hajar and Suyuti were all taught by women scholars of the time best known for their scholarly proficiency and status. Furthermore, in this period, there was an increase in the number of compiled specific books regarding teacher-student relations by some of these women who had an exceptional position in scholarly life. One of these women is Maryam al-Adhra'iyah who is known by her fame in scholarship and authority in the field of hadith literature and also special regard was given for her by her student Ibn Hajar. As a matter of fact, Ibn Hajar authored a book called *Mujam* regarding the teachers of Maryam and also conveyed important information about her in his other works.

Maryam, who passed away in 805 (1402-1403), lived the most significant part of her life in Mamluk's capital city Cairo. There is no written record regarding her marital status. Her scholarly family who engaged in scholarship over two generations had made positive contributions to her educational life. In fact, Maryam easily accessed intellectual environments, increased her knowledge to the depth and specially gathered the hadith narrations from elder prominent hadith scholars, and therefore she became authority in the field.

The most common tradition of bringing the children of the scholarly to education councils starting from the very young ages, which was widely seen in the Mamluk period, was also the case for Maryam. Maryam participated such meetings in early age and received participation certificates from prominent hadith scholars of the period and had reputation in the narrative of hadith by being the only one in some narrations. Being a member of the scholarly family, one of the important factors made her become a prominent scholar.

Although she had many teachers during her educational life, there two of her important mentors who shaped her scholarly life were Abu al-Hasan Ali b. Omar al-Wani and Yunus b. Ibrahim ad-Debusi. The number of male teachers is very high, but the number of female teachers is 28. However, there is no possibility to make any evaluations about the influence of female teachers on Maryam.

Maryam predominantly had read books on hadith literature when he was in school. Besides, Maryam read books about Islamic jurisprudence, its principles and history. As she studied these works through *Samaa* 'and *Qira'at* (reading by the teacher) which require face to face meetings with teachers as well as through *Ijaazah* (permission to transmit) obtained herself an authority to transmit hadith texts. It is noteworthy that especially the works that she studied on the science of Hadith were mostly described as the golden age of this scholarship belongs to (8th-9th) centuries. Maryam studied the works of contemporary scholars which included her teacher al-Wani and Debusi's works such as *Mujam*.

There is no evidence that the lessons taken by Maryam were in the education institutions such as *madrasah* and *hanqah* or in the homes of the teachers. In the same way, it was not known where she gave her lectures. However, they are highly likely to be outside official institutions. Mary took an active part in the learning of religious sciences in childhood. As a matter of fact, from the very early ages, she took part in the *Samaa*' meetings of the prominent teachers and obtained certificates from some of them. However, in the following years, historians conveyed less information about her educational life. It can be considered that when Maryam came to the age of marriage, it could be thought that she devoted herself to the learning circle and historians were insufficient in the transfer of more information on these issues.

Maryam was a prominent scholar of science of Hadith, and it was known that she had 36 students, 6 of whom were females. The two names among her students were the most significant ones, one of them was Ibn Hajar, who is known for his *Shafi'i faqih* and *muhaddith* aspects. The other one was the Meccan historian and *Maliki faqih* Takiyuddin al-Fasi.

Among the works that Maryam studied there were chapters of hadith, *amali* books, which were compiled by Hadith notes that were taken in the orthography lecture, forty hadith books called '*Arbain*' came first. Even though there was no detailed information about the works that she taught, it was seen that he preferred to instruct her students some of the works which she studied throughout her education life. *Mujam* alike and forty hadith were among the works that frequently taught in scholarly meetings.

When the sectarian distribution of the students is examined, it is seen that the Shafi'i sect was predominant. As a matter of fact, Maryam had fifteen Shafi'i, five Maliki, three Hanafi and one Hanbali students. Although Maryam was a member of the Hanafi sect, it was pretty normal that she had students from different sects, given that they have benefited from the hadiths rather than the fiqh.

During the Mamluk, it was observed that women also had right to scholarly traveling. In fact, Maryam has joined some scholarly meeting in cities outside of Cairo. It is also important to say that scholarly travels were also paid attention to by the students of Maryam. Her students were very eager to learn from the prominent scholars of the time. This situation undoubtedly has made Maryam's reputation spread in the field of hadith in various cities. Geographical mobility of Maryam's students also provides clues about the scholars' relations between Cairo and Mecca.

GİRİŞ

Bir medeniyetin gelişmişlik düzeyini gösteren ölçütlerden biri, kadının toplumsal hayattaki yeridir. İslâm medeniyeti ele alındığında İslâmiyet'in ilk yıllarından itibaren kadınların ilmî faaliyetlerle ilgilendiği görülmektedir. Şüphesiz bu konuda Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) ilmî kişiliği dikkat çekmekte ve o, sonraki dönemlerde yaşayan kadınlar için örneklik teşkil etmektedir. İslâm tarihinde kadınların ilme olan ilgi düzeyi yüzyıldan yüzyıla coğrafyadan coğrafyaya inişli-çıkışlı ve farklı seviyelerde olagelmıştır. Resmî tarihin içerisinde yeterince yer bulamayan kadınların, Memlûkler dönemine (648-923/1250-1517) geldiğinde devlet adamlarının ve eşlerinin teşviki ile birlikte hem ilmî hayattaki görünürlüğünde bariz bir artış söz konusu olmuş hem de özellikle biyografik eserlerde kadınlara daha fazla ön plana çıkmıştır. Örneğin İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine* adlı eserinde yaklaşık 200, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* adlı eserinde ise 1075 kadının biyografisi bulunmaktadır. Bununla birlikte bu eserlerde yer verilen kadınların toplumdaki seçkin şahıslar arasında yer aldığı ve bunların genellikle devlet adamlarının hanımları ya da kızları veyahut ilmiye sınıfına mensup olduğu görülmektedir. Çok sayıda kadın âlimin yetiştiği Memlûkler döneminde, kadınların ilmî hayatta etkin bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür. İlmî faaliyetler içerisinde olan kadınlar, daha ziyade hadis ilmiyle ilgilenmişlerdir. Kadınların hadis ilmine olan teveccühünün arka planında yatan unsurlar, tespit edilmeyi beklese de bazı kadınların hadis alanında oldukça etkili olduğu ve meşhur âlimlere hocalık yaptığı görülmektedir. Nitekim söz konusu dönemde meşhur âlimlerden Zehebî'nin (ö. 748/1348) yüz üç¹, Tâceddin es-Sübki'nin (ö. 771/1370) on dokuz², İbn Hacer'in elli üç³ ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) otuz üç kadın hadis hocası zikredilmektedir.⁴

İlmî faaliyetlerde rol alan kadınların eğitimi, genellikle yakın akrabalarından hoca olanlarla küçük yaşlardan itibaren başladır.⁵ Küçük yaşlardan itibaren dönemin meşhur ve yaşlı şahsiyetlerinin ilim meclislerine daha çok katılımın sağlandığı tespit edilmiştir. Çünkü küçük yaşta hadis rivayetlerinin dinlendiği önde gelen bir hadis hocası vefat ettiğinde, ondan hadis nakleden hayattaki son kişi olabilme fırsatını yakalamak daha sonraki yıllarda ilmî şöhret elde etmeyi sağlayabilmektedir.⁶

¹ Detaylı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabi, *Mu'cemu Süyûtî'z-Zehabi*, nşr. Ruhiyye Abdurrahman Süyufi (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990).

² Detaylı bilgi için bk. Jonathan Berkey, "Al-Subki and His Women", *Mamluk Studies Review* 15 (2010): 1-17.

³ Bu kadınlar hakkında bk. Muhammet Yılmaz, *İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2008), 127-191.

⁴ Detaylı bilgi için bk. İsmail Yiğit, "Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın", *Diyanet İlmî Dergi* 40/2 (2004): 141; Jonathan Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali: İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*, trc. İsmail Eriş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 203.

⁵ Örnekler için bk. Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, 196-197.

⁶ Örnek için bk. Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, 205-206.

İlmî hayatta müstesna bir konum elde eden bu kadınlardan bazılarının hoca-talebe ilişkilerine dair müstakil kitaplar telif edildiği nakledilmektedir. Bunlar arasında yer alan Esmâ bint Abdullah (ö. 867/1462),⁷ Zeyneb bint Abdullah (ö. 846/1442)⁸ ve Fatıma bint Halil'in (ö. 838/1434)⁹ hocalarının listelendiği *Meşyeha* adlı eserler telif edildiği aktarılmaktadır. Ancak bu eserlerin günümüze ulaşım sağlamadığı meçhuldür.

Makalede ele alınan Meryem el-Ezraiyye (ö. 805/1402-1403) için de hocalarına ve hocalarıyla arasındaki talebelik ilişkisine dair bir eser telif edilmiştir. Kehhâle, bu eserin Meryem tarafından tahrîç edildiğini ifade etmektedir.¹⁰ Kandemir ise Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye'de Hadis 1421 numarada kayıtlı olan nüshanın Sıbt İbn Hacer¹¹ tarafından yazıldığını zikretmektedir.¹² Eserin neşrini yapan Muhammed Osman ise aynı kayıt yeri ve numarasını işaret ederek İbn Hacer tarafından tahrîç edildiğini belirtmektedir.¹³ Mohsen Abdelaty Haredy Khalifa, Leiden Üniversitesinde tez çalışması olarak sunduğu neşrinde söz konusu *Mu'cem*'in 7 nüshasının bulunduğu zikretmektedir. Bunlardan Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye'de Hadis 1421 numarada kayıtlı nüshanın İbn Hacer tarafından tahrîç edildiğini, İbn Hacer'in Ramazan 803 (Nisan-Mayıs 1401) tarihinde bu eseri kaleme aldığını ve çalışmanın bu nüshaya dayandığını, bu nüshadaki bazı boşlukların diğer nüshalarla karşılaştırılarak giderilmeye çalışıldığını¹⁴ ve bu nüshanın Rebülevvel 872 (Eylül-Ekim 1467) tarihinde İbn Hacer'in torunu tarafından temize çekildiğini aktarmaktadır.¹⁵ Onun verdiği bu bilgiler, Kandemir'in verdiği bilgi ile çelişmektedir. Bununla birlikte yedi farklı nüshayı görmüş olması dolayısıyla Khalifa'nın tespitlerinin doğru olduğunu ve söz konusu *Mu'cem*'in İbn Hacer tarafından yazıldığını düşünmemiz mümkündür. Muhammed Osman'ın neşrinde 283, Mohsen Abdelaty Haredy Khalifa'nın neşrinde ise 324 şahıs, Meryem'in hocası olarak belirtilmektedir. Elinizdeki çalışmada bu iki neşir, karşılaştırılarak kullanılmıştır.

Memlükler döneminde çok sayıda kadın ilmî faaliyetlerde aktif bir şekilde yer almış olsa da onların çok azı hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulmak mümkündür. Sahip oldukları şöhret sayesinde tarihçilerin dikkatini çeken kadınlar arasında

⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehlil-karni't-tâsi* (Beyrut: Dârü'l-Cil, ts.), 12: 6-7.

⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 12: 43.

⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 12: 91.

¹⁰ Ömer Rızâ Kehhâle, *A lâmu'n-nisâ fi âlemeyil-'Arab ve'l-İslâm* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 5: 37.

¹¹ İbn Hacer'in torunu Yusuf b. Şâhin (ö. 899/1493) hayatı hakkında bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 12: 313-317.

¹² Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalâni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 525.

¹³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalâni, *Mu'cemü's-Şeyha Meryem*, nşr. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2010), 35.

¹⁴ Mohsen Abdelaty Haredy Khalifa, *Female Transmission of Hadith in the Mamluk Period: An annotated edition and study of Ibn Hajar's Mu'jam Ash-Shaykhah Maryam* (Doktora Tezi, Leiden University, 2014), 9.

¹⁵ Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 10.

yer alan Zeyneb bint Kemal (ö. 740/1339) ve Âişe bint Muhammed es-Sâlihiyye'nin (ö. 816/1413) Memlûk Şam'ında hadis rivayetindeki konumu Asma Sayeed tarafından çalışılmıştır.¹⁶ Ülkemizde Fatma Kavşut, Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-lâmi* adlı eserini merkeze alarak Memlûkler döneminde hadis ilmiyle ilgilenen kadınları yüksek lisans tezinde,¹⁷ Muhammed Yılmaz da kitabında meşhur âlim İbn Hacer'i merkeze alarak onun kadın hocaları çerçevesinde kadın hadisçileri¹⁸ ele almıştır. Memlûkler döneminde kaynaklarda izi sürülebilen bir diğer kadın, dönemin ilmî hayatında etkin ve geniş bir ilmî çevreye sahip olduğu anlaşılan Meryem el-Ezraiyye'dir. Bu çalışmada Meryem'in aile çevresi, eğitim hayatı ve yetiştirdiği öğrenciler ele alınarak ilmî hayattaki konumu ve ilmî hayata katkısı incelenmeye çalışılacaktır. Çalışma, genel olarak İslâm dünyasında kadınların ilimle iştigali konusundaki olumsuz algının Memlûkler dönemindeki durumu yansıtmadığını Meryem el-Ezraiyye'nin hayatı üzerinden ele almayı hedeflemektedir.

1. YETİŞTİĞİ İLMÎ ORTAM

Meryem el-Ezraiyye'nin doğum tarihi hususunda tarihçiler farklı rivayetler aktarmaktadır. Onun doğum yılını İbn Hacer¹⁹, Makrîzî (ö. 845/1442),²⁰ Takiyyüddin İbn Fehd (ö. 871/1466),²¹ Sehâvî (ö. 902/1497)²² ile modern araştırmacılar Ömer Rıza Kehhâle²³ ve Ziriklî²⁴ 719 (1319-1320) olarak aktarmaktadır. Bunlardan İbn Hacer *İnbâ* adlı eserinde ise Meryem'in 84 yaşında iken 805 (1402-1403) yılında öldüğünü belirtmektedir.²⁵ Dolayısıyla o, Meryem'in doğum yılını 721 (1321-1322) şeklinde dolaylı olarak vermiştir. Böylece İbn Hacer, Meryem'in doğum yılına dair farklı eserlerde farklı rivayetler nakletmiş ve kendisiyle çelişmiştir. İbn Hacer'in *İnbâ* adlı eserinden naklen İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) da onun doğumunu 721 (1321-1322) şeklinde aktarır.²⁶ Modern araştırmacılar Yılmaz, rivayet-

¹⁶ Asma Sayeed, "Women and Hadith Transmission Two Case Studies from Mamluk Damascus", *Studia Islamica* 95 (2002), 71-94.

¹⁷ Fatma Kavşut, *Kadınların Hadis İlmindeki Yeri (Hicri XI. Asır Memlûkler Dönemi)* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004).

¹⁸ Yılmaz, *Kadın Hadisçiler*, 109-191.

¹⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer, *Zeylü'd-düreri'l-kâmine*, nşr. Adnan Derviş (Kahire: Ma'hedü'l-Mahtutâtî'l-'Arabiyye, 1992), 138; İbn Hacer, *el-Mecma'ü'l-mü'esses li'l-Mu'cemi'l-müfêhes*, nşr. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992), 2: 559.

²⁰ Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrîzî, *Düreri'l-ûkûdi'l-Feride fi terâcimi'l-a'yâni'l-müfide*, nşr. Mahmud el-Celîli (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 3: 470.

²¹ Ebü'l-Fazl Takiyyüddin Muhammed b. Necm Muhammed b. Muhammed b. Fehd, *Laḥzû'l-elḥâz bi-zeyli ṭabaḳâti'l-huffâz*, nşr. Zekerîye 'Umeyrât (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1: 142.

²² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12: 124.

²³ Kehhâle, *A lâmu'n-nisâ*, 5, 37.

²⁴ Ebü Gays Muhammed Hayrüddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 7: 210.

²⁵ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr bi-enbâi'l-umr*, nşr. Hasan Habeşi (Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1998), 2: 284.

²⁶ Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi aḥbâri men zehab*, nşr. Abdülkadir Arnaut - Mahmûd Arnaut (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986-1993), 9: 85.

lerdeki farklılığa dikkat çekmeksizin 719 (1319) şeklinde aktarmaktadır.²⁷ Ancak dönemin tarihçileri Meryem'in doğduğu yıla işaret etmekle birlikte aya dair bir aktarımda bulunmadıkları için Hicrî 719'un Miladî karşılığı, 1319-1320 şeklinde verilmesi daha uygun olabilirdi. Khalifa ise metin içinde 719 (1319) yılını verirken dipnotta, Zirikî'nin *el-A'lâm* eserinin dipnotunda 721 (1321) yılını verdiğini belirtir.²⁸ Ancak onun atıf yaptığı söz konusu eserin neşrine bakıldığında böyle bir bilginin bulunmadığı görülmektedir.²⁹ Meryem'in doğum yılındaki bu farklılığa rağmen tarihçiler, ölüm yılı konusunda ittifak halindedir. Ancak bazı tarihçiler onun öldüğü aya dair iki farklı rivayet vermektedir. Bunlardan İbn Hacer, Cemâziyelâhir 805 (Aralık-Ocak 1402-1403),³⁰ Makrîzî³¹ ile Takiyyüddin İbn Fehd³² Cemâziyelevvel (Kasım-Aralık) ayını işaret eder. İbn Hacer, hocası Meryem'in doğum yerine sessiz kalırken, Sehâvî onun Kahire'de doğduğunu belirtmektedir.³³

Aslen Şam'ın güneyinde bulunan Ezriâtî³⁴ olan Meryem'in medenî durumuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmazken 'Ümmü İsa', yani İsa'nın annesi şeklinde bir künyeye sahip olduğu görülmektedir.³⁵ Bunun gerçek bir kişiye mi izafe edildiği yoksa fahri mi olduğuna dair elimizde kesin bir kanıt bulunmamaktadır.

Meryem'in ailesi hakkında az da olsa bilgi bulmak mümkündür. Meryem'in annesi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi tespit edilemedi. Hanefî bir âlim olan babası Ahmed el-Ezraî, 686 (1287-1288) yılında doğdu. Ahmed, babası ve dedesinden ilk eğitimini alarak fıkıh ve usûlüne ilgi gösterdi. Ebû Hafs Ömer İbn Kavvâs³⁶ (ö. 698/1298) ve Ebü'l-Fazl İbn Asâkir ile İzzeddin İsmail İbnü'l-Ferrâ (ö. 729/1328) gibi hocalardan icazet aldı. Takiyyüddin Süleyman İbn Hamza el-Hanbelî (ö. 715/1315) ile ileride değinileceği gibi kızının önde gelen hocaları arasında olan Ebü'l-Hasan el-Vânî'nin (ö. 727/1326) ilim meclislerine katıldı. Kaynaklarda Meryem'in babasından aldığı ilimlere dair bir bilgi yer almasa da onun ilk tahsilini babasından almış olması muhtemeldir. Nitekim İbn Hacer'in aktardığı bilgilerden babasının kızının eğitiminde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki kızını sema meclislerine götürerek buralarda el-Vânî ve Yunus b. İbrahim ed-

²⁷ Yılmaz, *Kadın Hadisçiler*, 160.

²⁸ Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 71.

²⁹ Zirikî, *el-A'lâm*, 7: 210.

³⁰ İbn Hacer, *Zeylü'd-Dürer*, 138.

³¹ Makrîzî, *Dürerü'l-ûkûd*, 3: 470.

³² İbn Fehd, *Laḥzî'l-elḥâz*, 1: 142.

³³ Sehâvî, *ed-Ḍav'ü'l-lâmi'*, 12: 124.

³⁴ Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), 1: 130-131.

³⁵ İbn Hacer, *Zeylü'd-Dürer*, 138.

³⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebi, *el-İber fi ḥaberi menğaber*, nşr. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 3: 392; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7: 772.

Debûsî (ö. 729/1329) gibi âlimlerin yüksek sesle okudukları eserleri kızının duymasını sağladı. el-Hâkim Camiinde uzun yıllar müderrislik yapan Ahmed el-Ezraî, 25 Şaban 741'de (13 Şubat 1341) Kahire'de öldü.³⁷

Meryem'in kardeşi Muhammed, 738 (1337-1338) yılında Dımaşk'ta doğdu. Meşhur hocaları arasında Şemseddin el-Mevsilî (ö. 765/1363),³⁸ Hanbelî fakihî Ebû Haram el-Kalânîsî (ö. 765/1364)³⁹ ve Şâfiî fakihî İzzeddin İbn Cemâa (ö. 767/1365)⁴⁰ yer almaktadır. Muhammed, Kahire'ye yerleştikten sonra dönemin güçlü emîrlerinden Şeyhûn⁴¹ (ö. 758/1357) ile iyi ilişkiler kurdu ve bu ilişki sayesinde Kahire'deki Yeni Camiye şeyh, Şeyhûn Camiine de hatip olarak atandı. Muhammed'in öğrencileri arasında meşhur tarihçiler Makrîzî ve İbn Hacer'in de yer aldığı zikredilmektedir. Makrîzî, babasının Muhammed'in iyi bir arkadaşı olduğunu da ifade etmektedir. Muhammed, 14 Zilkade 805 (5 Haziran 1403) tarihinde 67 yaşında öldü.⁴²

Meryem'in yakın akrabaları arasında önemli görevler üstlenerek kazandığı şöhretle öne çıkan dedesi Şemseddin el-Ezraî'nin doğum yılına dair iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan İbn Hacer'in aktardığına göre 644 (1246-1247),⁴³ İbn Tağrıberdî'ye göre ise 640 (1242-1243) yılında Ezriât'ta doğdu.⁴⁴ Küçük yaşta İbn Abdüddâim (ö. 649/1251) ve İbn Nüşbî'nin (ö. 656/1256) ilim meclislerine getirildiği, Reşidüddin Said b. Ali b. Said (ö. 684/1285) ve İmâdüddin Muhammed b. Abdülkerim b. Osman el-Mârdîni'den (ö. 676/1277) fıkıh öğrendiği bildirilmektedir. İbn Mâlik'ten (ö. 672/1274) ise Arap diline dair dersler okudu. Şam'daki Şibliyye medresesi müderrisliği ve diğer bazı medreselerde müderrislik yaptı ve daha sonra Halep'e giderek bir süre orada kaldı. 705 (1305) yılında Dımaşk Hanefî kâdilkudâtlığına getirildi. Yaklaşık bir yıl bu görevi sürdürdükten sonra 706 (1307) yılında azledilince Kahire'ye gitti ve 5 Receb 712 (Kasım 1312) tarihinde ölene kadar orada kaldı.⁴⁵

Meryem'in tespit edilebildiği kadarıyla yaklaşık iki nesil boyunca ilimle meşgul olan bir ulemâ ailesine mensup olduğu görülmektedir. Bu durum Meryem'in eği-

³⁷ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a yâni'l-mi'eti's-sâmine*, nşr. Abdülvâris M. Ali (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1997), 1: 240; Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddin Yûsuf b. Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfiî ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*, nşr. Muhammed Muhammed Emin – Saïd Abdülfettâh Aşûr (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984-2009), 2: 118-119.

³⁸ Hayatı için bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, 3: 325.

³⁹ Hayatı için bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, 4: 235.

⁴⁰ Hayatı için bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, 2: 378-382.

⁴¹ Hayatı için bk. Halil b. İzziddin Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *A yâni'l-ûsr ve a yâni'n-naşr*, nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr. (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1998), 2: 531-536; İbn Hacer, *ed-Dürer*, 2: 196-197.

⁴² Makrîzî, *Dürerü'l-ûkûd*, 3: 93; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 3: 250; Şehâvi, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 7: 39.

⁴³ İbn Hacer, *ed-Dürer*, 3: 278.

⁴⁴ Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddin Yûsuf b. Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi milûki Mısr ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1992), 9: 158.

⁴⁵ İbn Hacer, *ed-Dürer*, 3: 278; İbn Tağrıberdî, *en-Nücüm*, 9: 158.

tim hayatına olumlu katkılar sağlamış olmalıdır. Nitekim ilk tahsilini aldığı babasının ilmî çevresine kolayca dâhil olabilmıştır.

2. EĞİTİM HAYATI

İlmiye sınıfına mensup bir aileden olan Meryem, ilk tahsilini babasından almıştı. Küçük yaşlardan itibaren ilim meclislerinde bulunduğu anlaşılan Meryem'in bu meclislere kaç yaşından itibaren katıldığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte İbn Hacer'in onun hocalarına dair telif ettiği *Mu'cem* adlı eserdeki dolaylı bilgilerden Meryem'in çok küçük yaşlardan itibaren bu meclislerde bulunduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Nitekim İbn Hacer, Meryem henüz 3 yaşında iken 722'de (1322) vefat eden 3 hocasından bahsetmektedir.⁴⁶ Yine İbn Hacer, 723 (1323) yılında Meryem 4 yaşında iken ölen 6 hocasından bahsetmektedir.⁴⁷ Memlûkler döneminde küçük yaştaki çocukların ilim meclislerine getirilerek hadis icazeti alınmasına dair başka örnekler⁴⁸ de göz önünde bulundurulduğunda özellikle ulemâ ailesi mensuplarının kız ya da erkek çocuk fark etmeksizin çok küçük yaşlardan itibaren ilim meclislerine götürülmelerinin yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Hacer, Meryem'in birtakım hocalardan çokça hadis dinlediğini, bu hocalardan bir kısmından ise son hadis rivayet eden kişi konumunda olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ İbn Hacer'in ismini zikrettiği bu hocalar arasında yer alan Takıyyüddin İbnü's-Sâîğ⁵⁰ (ö. 725/1325) öldüğünde Meryem 6, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer el-Vânî öldüğünde 8, Yunus b. İbrahim ed-Debûsî (ö. 729/1329) öldüğünde 10, Ebü'l-Abbas el-Haccâr (ö. 730/1329) öldüğünde 11, Kutbüddin el-Halebî⁵¹ (ö. 735/1335) öldüğünde 16 ve Nâsirüddin b. Sem'un⁵² (ö. 739/1339) öldüğünde 20 yaşındaydı. Meryem'in küçük yaşlardan itibaren döneminde önde gelen hadis hocalarından ders alarak onlardan hadis alan son râvî konumunda olması söz konusu ilimde şöhreti yakalamasını sağlayan faktörler arasında yer almalıdır.

Meryem'in eğitimi boyunca çok sayıda hocası olsa da ilim hayatını şekillendiren iki önemli hocası olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Sehâvî de İbn Hacer'den naklen Meryem'in en çok ders aldığı iki hocasının Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer el-Vânî (ö.

⁴⁶ İbn Hacer, *Mu'cem*, 115, 138-139, 193. Khalifa, iki hocasının bahsi geçen yılda öldüğünü belirtmektedir. Ancak bu bilginin sehven anktarıldığı anlaşılmaktadır. Bk. Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 78.

⁴⁷ İbn Hacer, *Mu'cem*, 61, 95, 150, 161, 192, 197; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 111, 136, 172, 182-183, 206, 209-210.

⁴⁸ Bazı örnekler için bk. Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Fehd, *Mu'cemü's-Şüyüh*, nşr. Muhammed ez-Zâhî (Riyad: Dârü'l-Yemâme, 1982), 104, 129, 329.

⁴⁹ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 2: 254-255.

⁵⁰ Hayatı için bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8: 123-124.

⁵¹ Hayatı için bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, 2: 398-399.

⁵² Hayatı için bk. Ebü'l-Meâlî Takıyyüddin Muhammed b. Râfî, *el-Vefeyât*, nşr. Salih Mehdi Abbas - Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 1: 266-267.

727/1326) ve Yunus b. İbrahim ed-Debûsî (ö. 729/1329) olduğunu belirtmektedir.⁵³ Bu ikisi arasında Meryem'in daha fazla eser okuduğu Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer el-Vânî'nin biyografisine dair kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Onun doğum tarihi hususunda iki farklı rivayet aktarılmaktadır. Bunlardan birincisi İbn Hacer'e göre kesin olmayan bir ifadeyle takriben 637 (1239-1240) yılıdır.⁵⁴ İkinci rivayet ise onun Mısır'da 18 Muharrem 727 (14 Aralık 1326) tarihinde iken 92 yaşında öldüğüne dairdir.⁵⁵ Bu rivayete göre onun doğum yılı 635'tir (1237-1238). Onun hayatına dair en kapsamlı bilgiyi sunan Safedî (ö. 764/1363), Silefi'nin (ö. 576/1180) *el-Erba'in*, Kâsım b. Fazl es-Sekafi'nin (ö. 489/1096) *el-Erba'in* ile *es-Sekafiyât*, Süfyân b. 'Uyeyne'nin (ö. 198/814) hadis cüzü, Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî'nin (ö. 330/942) *el-Emâlî* ve meşhur muhaddis Müslim'in (ö. 261/875) *es-Sahih* adlı eserlerini okuduğunu nakletmektedir. Bunun yanı sıra Silefi'nin rivayetlerinde tek kaldığını bildirmektedir.⁵⁶ Onun asrında hadis ilminde otorite olan isimler arasında yer aldığını gösteren bu son bilgiyi Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Hacer de desteklemektedir.⁵⁷ el-Fâsî (ö. 832/1429), Meryem'in el-Vânî'den 5 yaşında sema yoluyla hadis aldığını bildirmektedir.⁵⁸ Bu bilgilerden hareketle el-Vânî'nin hadis sahasında önde gelen âlimlerden olduğu ve Meryem'in çocuk yaşta onun huzurunda derslere katıldığı görülmektedir. el-Vânî öldüğünde henüz sekiz yaşında olan Meryem, tabloda da görüleceği üzere ondan çok sayıda eseri özellikle sema yoluyla okudu.⁵⁹ Bu eserler arasında el-Vânî'nin tahsil hayatında okudukları da yer almaktadır.

Meryem'in istifade ettiği bir diğer önemli hocası Yunus b. İbrahim ed-Debûsî, Kahire'de 90 yaşlarında öldü. Öğrencileri arasında bulunan Safedî, Debûsî'nin hocaları hakkında önemli birtakım bilgiler vermiştir. Debûsî'nin pek çok hadis âliminden teferrüd ettiğini ve bunlar arasında bulunan Hanbelî âlim Ebü'l-Hasan İbnü'l-Mukayyer'den (ö. 643/1246)⁶⁰ hadis dinleyen son kişi olduğunu belirtir.⁶¹ İbn Hacer, Debûsî'nin İbnü'l-Mukayyer'den kısa bir süre hadis dinlediği bilgisini ilave eder. Ayrıca Debûsî'nin meşhur öğrencileri arasında Mizzî (ö. 742/1341), Birzâlî (ö. 739/1339), İbn Nübâte (ö. 768/1366), Takiyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355) gibi isimler yer almaktadır.⁶² Meryem, 726 (1325-1326) yılında 7 yaşından itibaren sema yoluyla ondan hadis almıştır.⁶³ Dolayısıyla Meryem, çocuk yaşta

⁵³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 12: 124.

⁵⁴ İbn Hacer, *ed-Dürer*, 3: 90.

⁵⁵ Zehebî, *el-İber*, 4: 80; Safedî, *A'ÿânü'l-âsr*, 3: 466-467; Safedî, *Nektü'l-himyân fî nüketi'l-ümyân*, nşr. Ahmet Zeki Bek (Kahire: Dârü'l-Medine, 1911), 215; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8: 138.

⁵⁶ Safedî, *A'ÿânü'l-âsr*, 3: 466-467; Safedî, *Nektü'l-himyân*, 215.

⁵⁷ Zehebî, *el-İber*, 4: 80; İbn Hacer, *ed-Dürer*, 3: 90.

⁵⁸ Ebü't-Tayyib Takiyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasenî el-Fâsî, *Zeylüt-takyid fî ruvâtî's-sünen ve'l-mesânid*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1: 111.

⁵⁹ Örneğin bk. İbn Hacer, *el-Mecma'ü'l-mü'esses*, 2: 560-564.

⁶⁰ Hayatı için bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7: 386-387.

⁶¹ Safedî, *A'ÿânü'l-âsr*, 5: 675-678.

⁶² İbn Hacer, *ed-Dürer*, 5: 484-485. Ayrıca bk. Zehebî, *el-İber*, 4: 86; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8: 161.

⁶³ İbn Hacer, *Mu'cem*, 47; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 100.

iken hadis alanında otorite olan bir başka isimden daha ders alarak tabloda yer alan eserleri ondan okuma fırsatı elde etmiştir.

Bu iki ismin yanı sıra Meryem'in önemli hocaları arasında yer alan Ebü'l-Abbas el-Haccâr (ö. 730/1329) Dımaşk'ta doğdu. Hanbelî âlim Hüseyin b. Mübârek ez-Zebidî'den (ö. 631/ 1233)⁶⁴ aralarında meşhur muhaddis Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'inin de bulunduğu bazı kitapları en son okuyan kişidir.⁶⁵ Dımaşk, Kahire, Hama ve Hıms gibi şehirlerde *Sahîh-i Buhârî*'yi defalarca okutmuştur.⁶⁶ Yaklaşık 107 yaşında ölen Haccâr, ilerlemiş yaşına rağmen hadis ilmiyle ilgisini devam ettirmiş hatta öldüğü gün de hadis okutmuştur.⁶⁷ Bununla birlikte Meryem'in ondan Buhârî'nin *Sahîh*'ini okuduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Meryem, sadece Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Ziyad el-Kattân'ın hadislerini içeren hadis cüzünü ondan okumuştur.⁶⁸

Meryem'in hocaları arasında tıp ilminde uzmanlığı ile dikkat çeken iki isim yer almaktadır. Bunlar Muhammed b. İbrahim (ö. 743/1342)⁶⁹ ile ailesinde pek çok hekim bulunan Muhammed İbn Ebü'l-Havâfir'dir (ö. 728/1328).⁷⁰ Fakat Meryem'in bunlardan tıp ya da başka bir alana dair ne okuduğu ile ilgili bilgi tespit edilememiştir. Bununla birlikte Meryem'in çok yönlü hocalardan ders aldığını söylemek mümkündür.

Hocalarının önemli bir kısmıyla Kahire'de görüşen Meryem'in Kahire dışındaki şehirlere ilmî seyahat düzenleyerek buralardaki birtakım hocalardan da istifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim hocalarından Abdülaziz el-Harrânî (ö. 736/1335-1336) ile Dımaşk'ta görüşerek ondan icazet almıştır.⁷¹

Meryem'in hocaları arasında ilgi çekici bir husus da aynı aileden dört kardeşten ders almasıdır. Sinhâcî nisbesi dolayısıyla Afrika kökenli olduğu anlaşılan bu kardeşler, Abdullah b. Ali b. Ömer (ö. 724/1324),⁷² Hatice (ö. 734/1334),⁷³ Âişe (ö. 739/1338)⁷⁴ ve Hacer'dir (ö. 777/1375).⁷⁵ Ancak Meryem'in onlardan ne okuduğuna dair bir kayıt tespit edilememiştir.

Meryem, erkek hocaların yanı sıra kadın hocalardan da ders almıştır. Meryem'in hocalarına dair *Mu'cem* adlı eserin iki farklı neşrinde toplam hoca sayısı 283 ve 324

⁶⁴ Hayatı için bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 7: 252-253.

⁶⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 8: 162.

⁶⁶ Zehebi, *Mu'cemü's-Şüyûh*, 92-94.

⁶⁷ Zehebi, *el-İber*, 4: 88.

⁶⁸ İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-mü'esses*, 4: 569.

⁶⁹ İbn Hacer, *Mu'cem*, 178; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 194.

⁷⁰ İbn Hacer, *Mu'cem*, 194-195; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 207-208.

⁷¹ İbn Hacer, *Mu'cem*, 143; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 167-168.

⁷² İbn Hacer, *Mu'cem*, 129; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 158.

⁷³ İbn Hacer, *Mu'cem*, 104; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 191.

⁷⁴ İbn Hacer, *Mu'cem*, 169; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 189.

⁷⁵ İbn Hacer, *Mu'cem*, 212; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 222-223.

şeklinde birbirinden farklı rakamlar işaret edilse de kadın hoca sayısı her ikisinde de 28'dir.⁷⁶ Bu hocalar hakkında hem *Mu'cem*'de hem de diğer eserlerde detaylı bilgi bulmak mümkün olmamıştır. Dolayısıyla söz konusu 28 ismin ilmî hayattaki yeri ve Meryem üzerindeki etkisine dair herhangi bir değerlendirme yapma imkânı bulunmamaktadır. Yine Meryem'in kadın hocalarından kaç yaşında iken ders aldığına dair doğrudan bir kayıt da elimizde mevcut değildir. Bununla birlikte kadın hocaların ölüm tarihinden hareketle bir fikir elde etmek mümkündür. Kadın hocalarından dördünün ölüm tarihi bilinmemektedir.⁷⁷ Bunların dışında kalanlardan Hafsa bint Ubeyd⁷⁸ ile Şerife bint Şeref⁷⁹ 724 (1324) yılında yani Meryem henüz beş yaşında iken ölmüşlerdir. Lavza bint Abdullah, Meryem altı yaşında iken 725 (1325) yılında⁸⁰ ve Dünya bint el-Muvaffak ise Meryem sekiz yaşında iken 727 (1327) yılında⁸¹ ölmüştür. Bu bilgiler ışığında Meryem'in küçük yaştan itibaren kadın hocalardan ders aldığını söylemek mümkündür.

İbn Hacer, *Mu'cem* adlı eserde Meryem'in hocalarını liste halinde vermiş ve onlar hakkında genelde çok kısa bazen ise herhangi bir biyografik bilgi vermeksizin Meryem ile olan hocalık ilişkilerine yer vermiştir. Ancak bu ilişkiye dair bilgiler oldukça azdır. Meryem'in hocalarından okuduğu eserleri İbn Hacer'in hocalarına dair yazdığı *el-Mecma'ü'l-mü'esses li'l-Mu'cemi'l-müfehres*⁸² isimli eser ile *el-Mu'cemü'l-müfehres*'ten⁸³ ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte Meryem'in tahsil hayatı boyunca okuduğu eserlerin sadece bunlardan ibaret olduğu düşünülmemelidir. Bu eserler, ağırlıklı olarak hadis alanına ait olup, bunun yanında Meryem, fıkıh ve usûlü ile tarihle ilgili de kitaplar okumuştur. Bu eserleri hocalarıyla yüz yüze görüşmeyi gerektiren sema ve kıraat yoluyla okuduğu gibi icazet yoluyla da söz konusu hadis metinlerinin rivayet hakkını elde etmiştir. Meryem'in eğitim hayatı süresince okuduğu eserlerin telif edildiği yüzyıllara göre gösterildiği tabloda da görüldüğü gibi, II. (VII.-VIII.) yüzyıldan kendi dönemine yani VIII. (XIV.) yüzyıla kadar geniş bir yelpaze sunmaktadır. Bununla birlikte hadis ilminin altın çağı olarak nitelendirilen ve Meryem'in okuduğu eserlerin ait olduğu yüzyıla

⁷⁶ Bk. İbn Hacer, *Mu'cem* biyografisi nr. 61, 64, 67, 80, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 109, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 275, 279; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 63, 66, 69, 83, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 112, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 304, 308.

⁷⁷ Bürrü bint Ahmed, bk. İbn Hacer, *Mu'cem*, 90; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 132; Hâtûn Sittülmülûk, bk. İbn Hacer, *Mu'cem*, 103; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 141; Zühre bint Ömer, bk. İbn Hacer, *Mu'cem*, 106; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 142-143; Fâtıma bint Muhammed, bk. İbn Hacer, *Mu'cem*, 175; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 192.

⁷⁸ İbn Hacer, *Mu'cem*, 101; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 140.

⁷⁹ İbn Hacer, *Mu'cem*, 116; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 149.

⁸⁰ İbn Hacer, *Mu'cem*, 177; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 193.

⁸¹ İbn Hacer, *Mu'cem*, 105; Khalifa, *Female Transmission of Hadith*, 142.

⁸² İbn Hacer, *el-Mecma'ü'l-mü'esses*, 2: 559-571.

⁸³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalâni, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, nşr. Muhammed Şekur Meyâdinî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 41, 48, 50, 61, 71, 107, 131, 135, 136, 138, 139, 153, 158, 160, 166, 167, 177, 178, 365, 403, 417.

göre tasnifinde çokluğu ile dikkat çeken III. (VIII.-IX.) yüzyıldakilerin tamamı hadis alanına aittir. III. (VIII.-IX.) yüzyıldan sonra okuduğu en fazla eser, IV. (IX.-X.) yüzyıla aittir. Meryem'in çağdaşı olduğu âlimlerin eserlerinden sadece hocaları arasında olan el-Vânî ile Debûsî'nin *Mu'cem* türü kitaplarını okuduğu görülmektedir.

Meryem'in hocalarından aldığı derslerin medrese gibi bir eğitim kurumunda mı yoksa evde mi yahut da halka açık ders halkalarında mı yapıldığı hususunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye işaret edilmemektedir. Her ne kadar bilginin intikalinde kurumlardan daha ziyade hoca talebe ilişkisi önem arz etse de Jonathan Berkey, Memlûkler döneminde kadınların medreseler gibi resmî eğitim kurumlarında derslere katıldığına dair az sayıdaki birkaç örneğe işaret eder. Bunun yanı sıra ribatlar ve halka açık dersler de kadınların eğitiminde öne çıkan mekânlar arasında yer almaktadır.⁸⁴

Tablo 1. Meryem'in Okuduğu Eserlerin Ait Olduğu Yüzyıllara Göre Dağılımı

II. (VII-VIII.) Asır	III. (VIII-IX.) Asır	IV. (IX-X.) Asır
<p>Ebü'l-Kâsım Nasr b. Ahmed el-Mercî'ye ait hadislerin bulunduğu hacimli bir cüz</p> <p>Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167/784) <i>el-Musannef</i></p> <p>Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) hadis cüzü</p>	<p>Bezzâr'ın (ö. 292/905) <i>Müsned</i></p> <p>Buhârî'nin (ö. 256/870) <i>el-İlel</i></p> <p>Buhârî'nin (ö. 256/870) <i>Refu'l-yedeyn fi's-salât</i></p> <p>Ebü Ali el-Hasan b. Arafe el-Abdî'nin (ö. 257/870-871) hadis cüzü</p> <p>Ebü Bekr İbn Ebi Şeybe'nin (ö. 235/849) <i>Müsned</i></p> <p>Ebü Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) <i>Fezâ'ilü'l-Kur'ân</i></p> <p>ez-Za'ferânî'ye (ö. 260/874) ait bir hadis cüzünden sahâbî Suheyb b. Sinân'a (ö. 38/659) ait hadisler</p>	<p>Abdullah b. Cafer b. Ahmed b. Fâris'a (ö. 346/957-958) ait hadislerin bulunduğu bir cüz</p> <p>Amr b. Dînâr (ö. 126/744) ile Ebû Bekr eş-Şâfiî (ö. 354/965) hadislerinin bulunduğu cüz</p> <p>el-Cevzakî'nin (ö. 388/998) <i>el-Müttefikî</i></p> <p>Ebü Saîd İbn Yûnus'un (ö. 347/958) <i>Târîhu Mısır</i></p> <p>Ebü Sehl Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Ziyad el-Kattân'ın (ö. 350/961)</p> <p>Ebü Tâhir Muhallis'in (ö. 393/1003) hadis cüzü</p>

⁸⁴ Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, 198-202.

	<p>İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) <i>el-Ma'ârif</i></p> <p>İbn Râhûye'nin (ö. 238/853) <i>Müsned</i></p> <p>İmam Mâlik'in (ö. 179/795) <i>Muvatta'</i>sından Ebû Mus'ab'ın (ö. 242/857) on üç hadisten oluşan <i>Muvâfat'ı</i></p> <p>İsâ b. Hammâd Zuğbe'nin (ö. 248/863) rivayetiyle gelen Leys b. Sa'd (ö. 175/791) hadislerinden oluşan bir cüzden on hadis</p> <p>Mansûr b. Ammâr'ın (ö. 225/840) hadis cüzü</p> <p>Muhammed b. Ahmed ez-Zühli'nin (ö. 258/872) <i>Fevâid</i></p> <p>Muhammed b. Elsem'in (ö. 242/856) <i>el-Erba'in</i></p> <p>Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (ö. 294/906) <i>Kitâbü'l-ferâiz</i></p> <p>Müslim'in (ö. 261/875) <i>Kitâbü't-Temyîz</i></p> <p>Müslim'in (ö. 261/875) <i>el-Câmiu's-sahîh</i></p> <p>Müslim'in <i>el-İhve ve'l-ahavât</i></p> <p>Müzenî'nin (ö. 264/878) <i>el-Muhtasar</i> adlı eserindeki hadisler</p> <p>Zühli'nin (ö. 258/872) hadis cüzü</p>	<p>Ebü'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929) <i>Mu'cemü's-sahâbe</i></p> <p>Hasan b. Süfyân'ın (ö. 303/916) <i>Müsned</i></p> <p>Hüseyn b. İsmâil el-Mehâmîlî'nin (ö. 330/942) <i>el-Emâlî</i></p> <p>İbn Ahî Mîmî'nin (ö. 390/1000) hadis cüzü</p> <p>İbn Ebû Hâtîm (ö. 327/938) <i>el-Cerh ve't-ta'dîl</i></p> <p>İbn Nüceyd'in (ö. 366/976) hadis cüzü</p> <p>Mütenebbî'nin (ö. 354/965) <i>Dîvân</i></p> <p>Taberânî'nin (ö. 360/971) <i>Mekârimü'l-ahlâk</i></p>
--	---	--

V. (XI-XII.) Asır	VI. (XII-XIII.) Asır	VII. (XIII.) Asır
<p>el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) <i>el-Erba'în</i></p> <p>el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) <i>el-Erba'în</i></p> <p>Ebü Said en-Nakkâş'ın (ö. 414/1023) hadis cüzü</p> <p>Ebü'l-Hasan Ali b. Hasan el-Hilâlî'nin (ö. 492/1099) <i>el-Hile'iyât</i></p> <p>el-Hâkim en-Nisabûrî (ö. 405/1014) <i>Ulûmu'l-hadis</i></p> <p>el-Hüseyn b. Yahya b. Ayyâş el-Kattân'a (ö. 431/1040) ait hadisleri içeren bir cüz</p> <p>Kâsım b. Fazl es-Sekafî'nin (ö. 489/1096) <i>el-Erba'în</i></p> <p>Kâsım b. Fazl es-Sekafî'nin <i>Sekafiyât</i></p> <p>Ebü'l-Hasan el-Maskalî'ye (ö. 443/1051) ait <i>Hikâyâtü'l-Maskalî</i></p>	<p>Ebü Abdullah er-Râzî'nin (ö. 525/1130-1131) <i>Südâsiyyât</i></p> <p>Enmâtî (ö. 538/1143) ve İbrâhim b. Ahmed el-Kirmîsinî'nin (ö. 358/968-969) hadislerinden oluşan bir cüz</p> <p>Ma'mer b. Fâhir'in (564/1169) hadis cüzü</p> <p>Silefî'nin (ö. 576/1180) <i>Erba'îne'l-büldâniyye</i></p>	<p>el-Bekrî'nin (ö. 656/1258) <i>Kitâbü'l-Büldâniyye</i> Hasan b. Muhammed b. Muhammed el-</p> <p>İbnü'l-Mukayyer'in (ö. 643/1246) hadislerinden oluşan bir cüz</p> <p>el-Münzirî'nin (ö. 656/1258) <i>Kifâyetü't-müte'abbid</i></p>
VIII. (XIV.) Asır	Tespit Edilemeyen	
<p>Debûsî'nin (ö. 729/1329) <i>Mu'cem</i></p> <p>el-Vânî'nin (ö. 727/1326) <i>Meşyeha</i></p>	<p>Ebü Abdurrahman es-Sülemî'nin <i>Meclis</i></p> <p>Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tâhir'in hadis cüzü</p>	

Kaynak: İbn Hacer, *el-Mecma'û'l-mü'esses*, 2: 559-571; İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 41, 48, 50, 61, 71, 107, 131, 135, 136, 138, 139, 153, 158, 160, 166, 167, 177, 178, 365, 403, 417.

3. ÖĞRENCİLERİ

Meryem el-Ezraiyye'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda altısı kadın olmak üzere 36 öğrencisi yer almaktadır. Elbette ondan ders alan öğrenci sayısı, bu rakamın üzerinde olmalıdır. Ancak kaynaklara hepsinin yansımadığı anlaşılmaktadır. Bu öğrencilere dair biyografileri, Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-lâmi'* ve Necmeddin İbn Fehd'in (ö. 885/1480) kendi hocalarına dair telif ettiği *Mu'cemü'ş-şüyûh* adlı eserinde bulmak mümkündür. Her iki müellif de Meryem'in öğrencilerinden 23'ünün biyografisine yer vermiştir. Bu biyografilerden bazıları, iki eserde de bulunmakla birlikte birinde olup diğerinde yer almayan isimler de mevcuttur. Sehâvî'nin aksine İbn Fehd, öğrencilerin hocaları Meryem'den okuduğu eserlere de zaman zaman işaret ederek Meryem'in okuttuğu kitaplara dair önemli bir bilgiyi kayıt altına almıştır.

Meryem'in öğrencileri arasında şöhretiyle iki isim öne çıkmaktadır. Bunlardan tarihçi, Şâfiî fakihî ve muhaddis yönleriyle tanınan İbn Hacer, Meryem'in şüphesiz en meşhur öğrencisidir. Muhtemelen İbn Hacer üzerindeki etkisi fazla olduğundan Meryem hakkındaki bilgilerimizin önemli bir kısmı da ona aittir. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'* isimli eserinde İbn Hacer'in biyografisine kısaca yer vermiş, hocalarından Zeyneddin el-İrakî, Cemâleddin İbn Zahîre (ö. 817/1414), Ömer b. Raslân el-Bulkînî ve Heysemî'den bahsetmiştir. Ancak İbn Hacer'in Meryem ile olan hocalarına talebe ilişkisine değinmemiştir.⁸⁵ Bununla birlikte Sehâvî, aynı zamanda hocası olan İbn Hacer'in biyografisini kapsamlı olarak ele aldığı *el-Cevâhir* adlı eserde İbn Hacer'in hocalarını liste halinde vermiş ve bunlar arasında Meryem'i de zikretmiştir.⁸⁶ İbn Fehd, İbn Hacer'in 790 (1388) yılında Kahire'de Meryem'in sema meclislerine katıldığını bildirmektedir.⁸⁷ İbn Hacer, daha önceki yıllarda Meryem'den ders almadıysa hocası yaklaşık 70 yaşında, kendisi ise 17 yaşında iken ders aldığı anlaşılmaktadır. İbn Hacer, hocalarından bahsettiği *el-Mecma'û'l-mü'esses* ile *el-Mu'cemü'l-müfehres* adlı eserlerinde Meryem'e de yer vermiş ve ondan okuduğu eserleri zikretmiştir. Yılmaz, bu eserleri liste halinde sunmaktadır.⁸⁸ İbn Hacer, sema ve kıraat yollarıyla bu eserleri Meryem'den okumuştur. Bunun yanı sıra ondan sadece senetlerini okuyup icazet aldığı eserler de mevcuttur.

⁸⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'* 12: 36-40.

⁸⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürrer fi tercemeti Şeyhî'l-İslâm İbn Hacer*, nşr. İbrahim Abdülmeccid (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1999), 1: 214.

⁸⁷ İbn Fehd, *Laḥzû'l-elḥâz*, 1: 211.

⁸⁸ Yılmaz, *Kadın Hadisçiler*, 160-166.

Bir diğer meşhur öğrencisi, Mekke tarihçisi ve Malikî fakihî Takiyyüddîn el-Fâsî'dir (ö. 832/1428). 775 (1373) yılında Mekke'de doğan Takiyyüddîn el-Fâsî, bir süre Mekke ve Medine'de eğitim gördükten sonra 22 yaşında Kahire'ye gitti. Burada el-Heysemî (ö. 807/1405), Zeyneddin el-İrakî (ö. 806/1404), Sirâceddin el-Bulkînî (ö. 805/1403), İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) ve Meryem el-Ezraiyye gibi tanınmış hocalardan ders aldı. Daha sonra Dımaşk, Kudüs ve Yemen'e giderek buralarda da bazı hocalardan ders aldı. Tedris faaliyetlerinin yanı sıra 807 (1405) yılında Mekke Mâlikî kadılığına atandı. Ondan önce müstakil olarak bu göreve kimse getirilmemişti. Hayatının son dört yılını gözleri görmez olarak geçirdi.⁸⁹ Fâsî, *Zeylü't-Takyîd* adlı eserinde otobiyografisine de yer vermiştir.⁹⁰ Burada hocaları arasında zikrettiği Meryem'den Silefî'nin *Erba'ine'l-büldâniyye*, Ebû Ali el-Hasan b. Arafe el-Abdî'nin hadis cüzü ve Kâsım b. Fazl es-Sekafî'nin *el-Erba'in* adlı eserini kıraat yoluyla aldığını bildirir.⁹¹ Söz konusu bu eserler, tabloda da geçtiği gibi Meryem'in tahsil hayatı boyunca okuduğu kitaplar arasındadır.

Meryem'in 36 öğrencisinin 23'ünün doğum yeri tespit edilebilmiştir. Buna göre onlardan 14'ü Mekke'de, 5'i Kahire'de, 2'si Dımaşk'ta, 1'i Akabe'de ve 1'i Aclun'da doğmuştur. Buradan hareketle Meryem'in Kahire dışında da bir şöhret yakaladığı ve özellikle Mekke şehrinde bilindiği ve Mekke ulemâsı ile Kahire ulemâsı arasında sıkı bir ilişki olduğu söylenebilir.

Meryem'in Mekkeli öğrencilerinden bazıları, bu şehrin önemli ulemâ ailelerinden ve çok sayıda kâdilkudât yetiştiren Nüveyrî ailesine mensuptur. Bunlar arasında Mâlikî Muhammed b. Abdurrahman b. Ali,⁹² Mâlikî Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, (ö. 842/1439),⁹³ Mâlikî iken mezhep değiştirerek Şâfiîliğe geçen, aynı zamanda annesi, meşhur Mekke tarihçisi Takiyyüddin el-Fâsî'nin kardeşi olan Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî (ö. 850/1447),⁹⁴ Ümmül-Vefâ bint Ali en-Nüveyrî (ö. 855/1451)⁹⁵ ve Saide bint İzzeddin Muhammed (ö. 850/1446)⁹⁶ yer almaktadır.

Nüveyrî ailesi yanı sıra Mekke'nin önemli ulemâ ailelerinden İbn Zahîre mensubu Şâfiî fakihî Muhammed İbn Zahîre (ö. 802/1399-1400),⁹⁷ aynı şekilde Fâsî ailesinden Takiyyüddin el-Fâsî'nin kardeşi Şâfiî fakihî Abdüllatif b. Ahmed el-Fâsî (ö.

⁸⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* 7: 18.

⁹⁰ Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 1: 100-119.

⁹¹ Fâsî, *Zeylü't-takyîd*, 1: 111.

⁹² İbn Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 231-232.

⁹³ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 243-244.

⁹⁴ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 269-271.

⁹⁵ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 307-308; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* 12: 85.

⁹⁶ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 305.

⁹⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* 9: 5-6.

822/1419)⁹⁸ de Meryem'in öğrencileri arasındadır. Dolayısıyla Meryem'in Mekkeli öğrencilerinin yarısı önde gelen bir ulemâ ailesi üyesidir.

Meryem'in öğrencileri arasında evlilik yoluyla şöhretini artıran tek bir isme rastlanmaktadır. Kahire doğumlu Şâfiî fakihî İbn Yakub olarak tanınan Ahmed b. Yakub b. Ahmed el-Ezherî'nin (ö. 856/1452), hocası meşhur hadis âlimi Zeyneddin el-İrâkî'nin kızı Zeyneb ile evlendiği ve evlilik sayesinde şöhret sahibi olduğu aktarılmaktadır.⁹⁹

36 öğrencinin bir kısmının ilmiye sınıfına mensup bir aileden geldiği açıktır. Bunun dışında dikkat çeken bir diğer husus, Memlûkler döneminin önemli bir tüccar grubu Kârimilere mensup bir tüccar olan ve İbnü'l-Hilis diye tanınan Ebûbekir b. Ahmed b. Abdullah'tır (ö. 838/1434). Sehâvî, onun 20 yaşından sonra ilme yöneldiğini nakletmektedir.¹⁰⁰

Bu öğrencilerin tahsil hayatına ne zaman başladıklarına dair tarihçiler herhangi bir kayıt sunmamışlardır. Bununla birlikte bunlardan üçünün hadis rivayet etmeye ehil olmadıkları çok küçük yaşlarda oldukları için *huzûr kaydı*¹⁰¹ aldıkları görülmektedir. Bunlardan Şemseddin Muhammed b. Ali (ö. 846/1442), 3 yaşında iken Mekke'de İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inin (ö. 354/965) okunduğu meclise getirilmiştir.¹⁰² Nüveyrî ailesinden Muhammed b. Ali'nin 4 yaşında iken Mekke'de Afifüddin en-Neşâverî'nin (ö. 790/1388) hadis meclisine katılması¹⁰³ ve Şehâbeddin Ahmed b. Abdülkadir'in, 5 yaşında *Sahîh-i Buhârî*'nin okunduğu meclise getirilerek huzûr kaydı alması sağlanmıştır.¹⁰⁴

801 (1398-1399) yılında Mekke'de doğan Saîde bint İzzeddin Muhammed'in her ne kadar eğitim hayatına ne zaman başladığına dair bilgi bulunmasa da meşhur hocalarının vefat tarihleri göz önüne alındığında küçük yaşlardan itibaren ilim meclislerine girdiğini düşünmek mümkündür.¹⁰⁵

Meryem'in öğrencilerinin bazıları tahsil hayatları sona erdikten sonraki süreçte resmî görevler alabilmişlerdir. Bu öğrencilerden kaynaklarda zikredilenlerin genel olarak kadılık ya da müderrislik görevi yaptıkları görülmektedir. Bunlardan Şâfiî fakihî Muhammed b. Ali el-Kureşî (ö. 837/1433), Mekke Şâfiî kadısı olarak görev aldı.¹⁰⁶ İbn Nâsirüddin olarak tanınan Muhammed b. Abdullah el-Hamevî (ö.

⁹⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* ' 4: 322.

⁹⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* ' 2: 245.

¹⁰⁰ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* ' 11: 19-20.

¹⁰¹ Huzûr kaydı, ilmiye sınıfına mensup bir babanın küçük yaştaki kız ya da erkek çocuğunu sema meclislerine getirmesi ve ders kayıtlarına geçirmesidir. Bk. Halit Özkan, *Memlûklerin Son Asrında Hadis: Kahire 1392-1517* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 94.

¹⁰² İbn Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 248-249.

¹⁰³ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 243-244.

¹⁰⁴ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 342.

¹⁰⁵ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 305.

¹⁰⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* ' 9: 13-14.

842/1438), Halep ve Dimaşk'ta müderrislik yaptı ve Dimaşk Eşrefiyye darülhadisi meşyehalığını üstlendi.¹⁰⁷ Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, Mescid-i Haram Mâlikî imamlığı ve Mekke Mâlikî kadılığına getirildi.¹⁰⁸ Zeyneddin Ubâde b. Ali (ö. 846/1443), Mekke Mâlikî kadılığı teklifini redderek Şeyhuniyye'de Mâlikî fıkına dair dersler vermeyi tercih etti.¹⁰⁹ Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî, Mescid-i Haram hatipliği, Mekke ve Cidde Şâfiî kadılığı görevlerinde bulundu.¹¹⁰ Abdüsselâm b. Davud el-Makdisî (ö. 850/1446), 804 (1401-1402) yılında Mısır Şâfiî kâdilkudâtı Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî'nin nâibliğine getirildi. Daha sonra Kahire'deki Cemâlîyye'de hadis müderrisliği ve Harrûbiyye medresesinde fık müderrisliğini üstlendi.¹¹¹ İbrahim b. Abdullah b. Ahmed el-Uryânî (ö. 852/1448), Mısır Şâfiî kâdilkudâtlığı görevleri esnasında İbn Hacer ve Bulkînî'nin nâibliğini üstlendi.¹¹² Baybarsiyye hankahında bir süre kaldıktan sonra Tavîliyye meşyehalığını babasının yerine üstlendi.¹¹³ Abdüllatif b. Ebü'l-Feth (ö. 853/1449), önce Mescid-i Haram'ın Hanbelî imami, sonra Mekke Hanbelî kadısı, ardından Mekke ve Medine kadısı uhdesinde birleştirerek Haremeyn kadısı olarak görevlendirildi. Onun ilk Haremeyn Hanbelî kadısı olduğu aktarılmaktadır.¹¹⁴ İbn Yakub olarak tanınan Ahmed b. Yakub b. Ahmed el-Ezherî (ö. 856/1452), önce Veliyyüddin el-İrâkî, daha sonra İbn Hacer'in Mısır Şâfiî kâdilkudâtlığı görevinde nâiblik yaptı.¹¹⁵ Muhammed b. Muhammed el-Harîrî (ö. 864/1459), Sırgatmışiyye imamlığı görevini üstlendi.¹¹⁶ Bunların dışında görev almayıp tasavvufla ilgilenmeyi tercih eden Şehâbeddin Ahmed b. Abdülkadir ise Kahire'deki Cemâlîyye hankahında sufi olarak hayatını sürdürdü.¹¹⁷

Öğrencilerinin hocaları Meryem'den hangi eserleri okuduğuna dair nakledilen bilgiler oldukça azdır. Buna göre Meryem'in en önemli hocaları arasında yer alan Debûsî'nin *Mu'cem*'i¹¹⁸ ile Vâni'nin *Meşyeha*'sı,¹¹⁹ Silefi'nin *el-Büldâniyyât*'i¹²⁰ ve İbn Şâzân el-Bağdâdî'nin (ö. 425/1034) *el-Meşyehatü's-suğrâ*'sı¹²¹ bazı öğrencilerinin ondan sema yoluyla aldıkları eserlerdendir. Bu eserlerden İbn Şâzân'ın *el-Meşyehatü's-suğrâ*'sı hariç diğerlerini Meryem öğrencilik döneminde okumuştur.

¹⁰⁷ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 238-239; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* 8: 103-105.

¹⁰⁸ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 243-244.

¹⁰⁹ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 359-360; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* 4: 16-18.

¹¹⁰ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 269-271.

¹¹¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* 4: 205.

¹¹² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* 1: 70.

¹¹³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* 1: 71.

¹¹⁴ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 144-145.

¹¹⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* 2: 245.

¹¹⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* 9: 148.

¹¹⁷ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 342.

¹¹⁸ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 98-99; 248-249; 330.

¹¹⁹ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 95-96.

¹²⁰ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 289-290; 359-360; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* 4: 16-18.

¹²¹ İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 95-96.

Dolayısıyla Meryem'in tahsil hayatı boyunca okuduğu eserleri öğrencilerine aktardığını söylemek mümkündür.

Öğrencilerin mezhepsel dağılımlarına bakıldığında Şâfiî mezhebi müntesiplerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Nitekim Meryem'in 15 Şâfiî, 5 Mâlikî, 3 Hanefî ve 1 Hanbelî öğrencisi olmuştur. Meryem her ne kadar Hanefî mezhebi mensubu olsa da öğrencilerinin ondan fıkihtan daha ziyade hadis alanında istifade etmiş olmaları göz önüne alındığında farklı mezheplerden öğrencilerinin olması doğaldır.

Meryem'in öğrencilerinin farklı şehirlerde olsalar da genel olarak bazı ilmî muhitlerde birbirleriyle de görüştiklerini düşünmek mümkündür. Zira hemen hemen tamamına yakınının hocaları arasında dönemin önde gelen âlimlerinden Afîfüddin en-Neşâverî, İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401), Ömer b. Raslân el-Bulkînî (ö. 805/1403), Zeyneddin el-İrakî (ö. 806/1404), el-Heysemî (ö. 807/1405), Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî (ö. 824/1421), Veliyyüddin el-İrakî (ö. 826/1423) ve İbn Hacer bulunmaktadır. Yine Meryem dışında dönemin önemli kadın âlimlerinden, İbn Hacer'in hocaları arasında da yer alan Fâtıma bint İbnü'l-Müneccâ (ö. 803/1401), Fâtıma bint İbnü'l-Abdülhâdî (ö. 803/1401) ve Sâre bintü's-Sübki'den (ö. 805/1403) de ders alanlar vardır.

Meryem'in öğrencilerinin bir kısmının ilmî seyahate ilgi gösterdiği ve başta Mekke olmak üzere muhtelif şehirlere giderek hocalardan ders aldıkları görülmektedir. Bunlardan bazıları ise Kahire'ye gelerek Meryem'den ders almış ve memleketlerine geri dönmüşlerdir. Bu durum Meryem'in şöhretinin yayılmasını sağlamış olmalıdır.

Meryem, öğrencileri ile yüz yüze görüşmeyi gerektiren sema ve kıraat meclislerinde çoğunlukla rivayetlerini aktarmıştır. Bunun yanı sıra icazet yoluyla da rivayetlerini aktarmayı tercih etmiştir. Söz konusu bu hadis eğitim yöntemleri, Meryem'in geleneksel rivayet usûllerini kullandığını göstermektedir.

SONUÇ

Hız. Peygamber döneminden itibaren ilmî faaliyetlerde yer alan kadınlar, Memlûkler dönemine geldiğinde özellikle hadis alanına gösterdikleri ilgi ile dikkat çekmektedirler. Her ne kadar tarihçiler kadınların ilmî faaliyetlerine yeterince merak duymasalar da bazı kadınlar hakkında aktarılan bilgiler sayesinde kadınların ilim çevrelerindeki etkinliklerine dair bir tasavvur oluşturmak mümkün olabilmektedir. Söz konusu dönemde ilmî hayattaki başarıları ile öne çıkan ve özellikle öğrencisi İbn Hacer'in aktardığı bilgiler doğrultusunda hakkında bilgi sahibi olunan kadınlardan biri de Meryem el-Ezraiyye'dir. Bir ulemâ ailesine mensup olması, ilmî muhitlere dâhil olmasını kolaylaştırmış ve böylece ilmî birikiminde derinliği artırmıştır. Özellikle ilerlemiş yaşlarda olan önemli âlimlerden aldığı rivayetler ve bu

rivayetlerin bir kısmında tek kalması da döneminde hadis alanında söz sahibi olmasını sağlamıştır.

Meryem'in aldığı derslerin medrese ve hankah gibi eğitim-öğretim kurumlarında mı yoksa hocaların evlerinde mi olduğuna dair bir kanıt bulunmamaktadır. Aynı şekilde Meryem'in derslerini nerede verdiği de bilinmemektedir. Ancak bunların resmî kurumlar haricinde olması yüksek ihtimaldir. Meryem, çocukluk çağında dinî ilimlerin öğrenilmesinde aktif olarak yer almıştır. Nitekim çok erken sayılabilecek yaşlardan itibaren önde gelen hocaların sema meclislerinde yer almış ve bazılarından da icazet elde etmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda tarihçiler onun eğitimine dair daha az bilgi aktarmaktadır. Burada Meryem'in evlilik çağına geldiğinde ders halkalarına katılım hususunda geri plana çekildiği düşünülebileceği gibi tarihçilerin bu hususlardaki bilgi aktarımında yetersiz kaldığı da akla gelmektedir.

Eğitim hayatı boyunca hadis ilmine daha çok ilgi gösteren Meryem, bu alanda yakaladığı şöhret sayesinde farklı şehirlerden gelen öğrencilerine hadis rivayetlerini aktarmıştır. Hadis öğrenmede kıraat ve sema yöntemlerine ağırlık veren, bunların yanı sıra icazete de başvuran Meryem, hadis rivayet ederken de kıraat ve sema yöntemlerine öncelik vermiştir. Okuduğu eserlerin ağırlıklı olarak hadis ilmine dair olduğu ve özellikle III. (VIII.-IX.) yüzyılda telif edilenlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Meryem'in okuduğu eserler arasında hadis cüzleri, imlâ meclislerinde hocaların yazdırdığı hadis notlarından oluşan *emâlî* kitapları, *Erba'în* denilen kırk hadis kitapları öne çıkmaktadır. Öğrencilerine okuttuğu eserler hakkında detaylı bilgi bulunmasa da eğitim hayatı boyunca okuduğu eserlerden bazılarını öğrencilerine okutmayı tercih ettiği görülmektedir. *Mu'cem* türü ile kırk hadis kitapları, Meryem'in ilmî meclislerde okuttuğu eserler arasındadır.

Meryem, Kahire dışında da bazı ilmî meclislere katılmıştır. Onun öğrencilerinin de sadece ikamet ettikleri yerlerde değil, ilmî seyahatler düzenleyerek dönemin meşhur hocalarından ders alma konusunda oldukça istekli davrandıklarını söylemek gerekir. Bu durum, Meryem'in hadis alanındaki şöhretinin muhtelif şehirlerde yayılmasını sağlamış olmalıdır. Meryem'in öğrencilerinin coğrafi hareketliliği, Kahire ile Mekke'deki ulemâ arasında ilişkilerin olduğuna dair ipuçları da vermektedir.

KAYNAKÇA

- Berkey, Jonathan. "Al-Subki and His Women". *Mamluk Studies Review* 15 (2010): 1-17.
- Berkey, Jonathan. *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali: İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*. Trc. İsmail Eriş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî. *Zeylü't-takyyid fi ruvâti's-sünen ve'l-mesânid*. Nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Fehd, Ebü'l-Fazl Takıyyüddîn Muhammed b. Necm Muhammed b. Muhammed. *Laḥzû'l-elḥâz bi-zeyli ṭabaḳâti'l-ḥuffâz*. Nşr. Zekerîye 'Umeyrât. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Fehd, Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Muhammed. *Mu'cemü'ş-şüyûḥ*. Nşr. Muhammed ez-Zâhî. Riyad: Dârü'l-Yemâme, 1982.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-Mu'cemü'l-müfehres*. Nşr. Muhammed Şekur Meyâdinî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Mu'cemü'ş-Şeyḫa Meryem*. Nşr. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2010.
- İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. Nşr. Abdülvâris M. Ali. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1997.
- İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-mü'esses li'l-Mu'cemi'l-müfehres*. 5 Cilt. Nşr. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992.
- İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr bi-enbâi'l-umr*. Nşr. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1998.
- İbn Hacer, *Zeylü'd-düreri'l-kâmine*. Nşr. Adnan Derviş. Kahire: Ma'hedü'l-Mahtutati'l-'Arabiyye, 1992.
- İbn Râfi', Ebü'l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed. *el-Vefeyât*. Nşr. Salih Mehdi Abbas - Beşşar Avvad Ma'ruf. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *el-Menhelü'ş-şâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*. Nşr. Muhammed Muhammed Emin - Saïd Abdülfettâh Âşûr. 13 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984-2009.
- İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mıṣr ve'l-Kâhire*. Nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1992.

- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*. Nşr. Abdülkadir Arnaut - Mahmûd Arnaut. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986-1993.
- Kandemir, Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kavşut, Fatma. *Kadınların Hadis İlmindeki Yeri (Hicrî XI. Asır Memlûkler Dönemi)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *A lâmü'n-nisâ fi âlemeyi'l-'Arab ve'l-İslâm*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Khalifa, Mohsen Abdelaty Haredy. *Female Transmission of Hadith in the Mamluk Period: An annotated edition and study of Ibn Hajar's Mu'jam Ash-Shaykhah Maryam*. Doktora Tezi, Leiden University, 2014.
- Makrizî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed. *Dürerü'l-ûkûdi'l-Feride fi terâcimi'l-a yâni'l-müfide*. Nşr. Mahmud el-Celîlî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Özkan, Halit. *Memlûklerin Son Asrında Hadis: Kahire 1392-1517*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Safedî, Halil b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *A yânü'l-âşr ve a yânü'n-naşr*. 6 Cilt. Nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1998.
- Safedî, *Nektü'l-himyân fi nüketi'l-ümyân*. Nşr. Ahmet Zeki Bek. Kahire: Dârü'l-Medine, 1911.
- Sayeed, Asma, "Women and Hadith Transmission Two Case Studies from Mamluk Damascus". *Studia Islamica* 95 (2002), 71-94.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*. Nşr. İbrahim Abdülmecid. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *eḍ-Ḍav'ü'l-lâmi 'li-ehli'l-ḳarni't-tâsi'*. Beyrut: Dârü'l-Cil, ts..
- Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1977.
- Yılmaz, Muhammet. *İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2008.
- Yiğit, İsmail. "Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın". *Diyanet İlmî Dergi* 40/2 (2004): 131-144.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-İber fî haberî menğaber*. Nşr. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mu'cemu Şüyubî'z-Zehebî*. Nşr. Ruhiyye Abdurrahman Süyufi. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.